

BREDERO'S SPAANSE BRABANDER

TEKST IN CONTEXT

Onder redactie van Yra van Dijk en Hubert Slings

Redactie voor dit deel: Jeroen Jansen

Voor hun adviezen en ideeën danken de samenstellers studenten van de UvA: Daniel Bauer, Romy Beck, Edo Blaauw, Douwe Brouwer, Lisa Brouwer, Michelle Hoekstra, Floortje Grooten, Charlotte Lehmann, Elise van Schaik, Anique Schoot, Bart Siekman, Annemaartje van Strien, Mark Visscher, Tessa Wijckmans en Jessica Witte. Deelnemers aan de Mastercourse ‘Toppers van toen’ (januari 2016, Illustere school, Universiteit van Amsterdam) zorgden voor kritische reflectie over de opzet van dit deel. Deelaspecten werden beoordeeld door Johanna Ferket, Folkert Kuiken en Jean Wagemans. In het bijzonder danken we Marijke Blankman voor het verzorgen van de beeldredactie, en Lia van Gemert die de hele kopij kritisch doorlas en van commentaar voorzag.

De reeks *Tekst in Context* is ontwikkeld voor gebruik in het voortgezet onderwijs. Met behulp van aanpassingen in de dosering en de docering is de reeks op tal van manieren inzetbaar: zowel voor havo 4/5 als voor vwo 4/5/6, zowel voor klassikale behandeling als voor zelfstudie.

Bredero's Spaanse Brabander is het dertiende deel in de reeks *Tekst in Context*. Eerder verschenen:

- 1 *Karel en Elegast* (samenstelling Hubert Slings)
- 2 *Jacob van Maerlant* (samenstelling Ingrid Biesheuvel en Frits van Oostrom)
- 3 *Reinaert de vos* (samenstelling Hubert Slings)
- 4 *Wilhelmus en de anderen* (samenstelling Marijke Barend-van Haefen, Karel Bostoeten, Lia van Gemert en Marijke Meijer Drees, m.m.v. Louis Peter Grijp en Camerata Trajectina)
- 5 *Verhalen over verre landen* (samenstelling Karel Bostoeten, Marijke Barend-van Haefen en Mirjam Roos, m.m.v. Marijke Meijer Drees en Lia van Gemert)
- 6 *Warenar* (samenstelling Lia van Gemert en Marijke Meijer Drees, m.m.v. Karel Bostoeten en Marijke Barend-van Haefen)
- 7 *Walewein* (samenstelling Petra Barendregt, Noor Bloem en John Verbeek)
- 8 *Faust* (samenstelling Jef Jacobs, Vincent Laarhoven, Ad van der Logt en Myra Nijhof, m.m.v. Johannes Muller)
- 9 *Max Havelaar* (samenstelling Peter van Zonneveld, m.m.v. Helene Hermans en Christianne Lemckert)
- 10 *Sara B., een rebelse vrouw uit de Verlichting* (samenstelling Marleen de Vries, Karel Bostoeten en Lia van Gemert, m.m.v. Rianne Bos en Arien op 't Land)
- 11 *Vondels Joseph, een bijbelse tragedie* (samenstelling Lia van Gemert, Sabine Muller, Marijke de Vos en Roland de Bonth)
- 12 *Hildebrand, Camera Obscura* (samenstelling Rick Honings en Peter van Zonneveld, m.m.v. Özlem Gölpunar)

Bredero's Spaanse Brabander

Immigratie, armoede en bedrog in de Gouden Eeuw

TEKST IN CONTEXT 13

Naar Gerbrand Adriaensz. Bredero, *Spaanschen Brabander*

Samengesteld door Jeroen Jansen, Saar Postma en Marijke de Vos

Amsterdam University Press

2017

Lay-out: Adriaan de Jonge, Amsterdam
Ontwerp omslag: Kok Korpershoek, Amsterdam
Omslag afbeelding: Floris Claesz. van
Dijck, *Stilleven met kazen*, ca. 1615 (Rijks-
museum, Amsterdam), detail

ISBN 978 94 6298 281 9
e-ISBN 978 90 4853 285 8
NUR 621

© Jeroen Jansen, Saar Postma, Marijke de
Vos / Amsterdam University Press B.V.,
Amsterdam 2017

Alle rechten voorbehouden. Niets uit
deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gege-
vensbestand, of openbaar gemaakt, in eni-
ge vorm of op enige wijze, hetzij elektro-
nisch, mechanisch, door fotokopieën, op-
namen of enige andere manier, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming
van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit
deze uitgave is toegestaan op grond van ar-
tikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit
van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd
bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb.
471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient
men de daarvoor wettelijk verschuldigde
vergoedingen te voldoen aan de Stichting
Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB
Hoofddorp). Voor het overnemen van ge-
deelte(n) uit deze uitgave in bloemlezing-
en, readers en andere compilatiewerken
(artikel 16 Auteurswet 1912) dient men
zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle
copyrights van in deze uitgave opgeno-
men illustraties te achterhalen. Aan hen
die desondanks menen alsnog rechten te
kunnen doen gelden, wordt verzocht con-
tact op te nemen met Amsterdam Univer-
sity Press.

Inhoudsopgave

Voor je begint... 7

- Bredero's *Spaanse Brabander* 7
 - Taal en spelling 7
 - Opbouw van dit boek 8
 - Verwerking van de stof 9

1 Een armoedige praatjesmaker stelt zich voor... 10

Context 10

- Een Spaanse roman 10
- Een Spaanse Brabander of een Brabantse Spanjaard? 11
 - Wanneer speelt het verhaal zich af? 12

Het eerste bedrijf 13

Context 25

- Leentjebuurt met woorden 25
- Noord en Zuid in stereotypen 27
 - Anachronismen 28
- Gerbrand Adriaenszoon Bredero (1585-1618) 29
 - Een bijzondere vriendschap 30

2 Eindelijk wat te eten! 32

Het tweede bedrijf 32

Context 48

- Zorg voor de armen 48
- Stad van de betaalde liefde 49

3 Wat moeten we hier met al die buitenlanders 50

Het derde bedrijf 50

Context 64

- Lui van buiten 64
- Gastarbeiders 65
- Kom er maar in! 65
- Voor de wind 67

4 Drukke zaken! 69

Het vierde bedrijf 69

Context 75

Toneelopvoeringen in Amsterdam 75

5 De vogel is gevlogen 77

Het vijfde bedrijf 77

Context 87

Stevig applaus gevraagd 87

Wie gauw gelooft, is gauw bedrogen 87

Eind goed al goed? 90

Opdrachten 93

Voor wie meer wil weten 103

Verantwoording 107

Begrippenlijst 109

Voor je begint...

Bredero's Spaanse Brabander

Dit boek gaat over de *Spaanse Brabander*, een toneelstuk uit 1617 van Gerbrand Adriaenszoon Bredero (1585–1618). De trotse Jerolimo is de 'Spaanse Brabander' uit de titel: een Brabander van Spaanse afkomst. Jerolimo raakt verzeild in Amsterdam, waar hij iedereen bedriegt met wie hij te maken krijgt. Je ziet het: die Spanjaarden kun je echt niet vertrouwen! En Brabanders zijn ook een vreemd volkje. Hoe reageren de Amsterdammers op Jerolimo's praktijken?

Bredero is een van de beroemdste schrijvers uit de Gouden Eeuw. Zijn toneelstuk de *Spaanse Brabander* wordt superpopulair en trekt de hele 17de eeuw volle zalen. En dat terwijl het verhaaltje rond deze Jerolimo nogal simpel is. Het geheim van het succes zijn niet alleen de losse scènes tussendoor, waarin allerlei Amsterdammers over hun leven vertellen en zichzelf karakteriseren, maar ook de tijdloze thema's van het stuk: de armoede die in brede lagen van de stadsbevolking heerst, het bedrog dat iedereen kan treffen, en dan de vele immigranten, een megaprobleem. Met beeldrijke taal weet Bredero de alledaagse werkelijkheid op te roepen. Amsterdam werd overspoeld met vluchtelingen uit omliggende gebieden. De auteur laat vooral mopperaars aan het woord die een arm en somber Amsterdam ervaren.

Taal en spelling

Bredero gaf zijn toneelstuk een vrije vorm: hij schreef op rijm maar maakte versregels van verschillende lengte met een nogal los metrum (ritmisch patroon). Hoe dat eruitzag, kun je zien in de 17de-eeuwse versie van de *Spaanse Brabander* op de website van de Digitale Bibliotheek der Nederlandse Letteren: www.dbnl.org. Om je een idee te geven van de oorspronkelijke tekst hebben we in het eerste hoofdstuk een fragment hiervan opgenomen (p. 25).

De 17de-eeuwse taal is voor ons niet zo gemakkelijk. De spelling wijkt af en veel woorden zijn anders dan in het hedendaagse Nederlands. Bredero laat de meeste personages een volkstaal spreken, het dialect van de gewone Amsterdammers. Veel woorden zijn gespeld op de manier waarop ze moesten worden uitgesproken. In dat taaltje zitten allerlei volkse woorden en uitdrukkingen, zoals: 'hier wordt honger gebakken en dorst gebrouwen' (r. 487), en: zijn haren 'krullen as 'n wijnstok' (r. 507). Daarnaast spreekt de hoofdpersoon Jerolimo onvervalst Antwerps, dat anders klinkt dan het Amsterdams en veel leenwoorden uit het Frans heeft: 't Is wel 'n schoëne stad, maôr 't volkske is te vies. In Brabant zaain de lieden gewoênlijk exquis [...] (r. 1-2).

We hebben de tekst vertaald naar modern Nederlands, zonder rijm. We zijn wel heel dicht bij de oorspronke-

lijke tekst gebleven. In de vertaling hebben we het dialect verwerkt, zodat je nog steeds een echte Antwerpenaar en echte Amsterdammers aan het woord hoort. Als je een stukje tekst hardop leest, zul je veel woorden al begrijpen. Het Amsterdams herken je aan kleine aanpassingen in losse woorden, zoals *mot* in plaats van ‘moet’, *an* voor ‘aan’, *ken* voor ‘kan’, en *gekommen* voor ‘gekomen’. Zoals je in het citaat hierboven al kunt zien, hebben we het Antwerps van Jerolimo iets sterker aangezet. Met een klein beetje oefening kom je een heel eind, vooral als je onderstaand lijstje in gedachten houdt.

<i>Modern Nederlands</i>	<i>Antwerps</i>	<i>Voorbeeld</i>
oo	oê	schone - schoêne
ei/ij	aai	zijn - zaain
aa	aô	maar - maôr
ee	iê	geleend - geliënd
oo	eu	koninkjes - keuningskes
a/e	ae	Antwerpen - Aentwaerpen

Daarnaast hebben we, net als Bredero, typisch Vlaamse woorden gebruikt: *schoêne* voor ‘mooie’, *plezant* voor ‘aangenaam’, *meskes* voor ‘meisjes’. Vlaamse verkleinwoordjes eindigen meestal op -ke, zoals *liedeke*, *liefske*. Sommige woorden zijn aaneengeschreven: ‘had gij’ wordt *haddie*, ‘gaat ge’ wordt *gadde*. Hardop lezen maakt het veel gemakkelijker te begrijpen wat er staat.

Bredero’s toneelstuk is lang. We hebben een aantal scènes samengevat. Ook hebben we soms wat regels overgeslagen. Als het hier om grotere tekstdelen gaat, hebben we dat met haken [...] aangegeven in de tekst. De versnummers uit het oorspronkelijke toneelstuk zijn gehandhaafd. Bredero

Portret van Gerbrand Adriaensz. Bredero, met boven zijn hoofd zijn levensmotto: ‘t Kan verkeerēn’. Dat betekent: ‘Alles kan zomaar veranderen’, een verwijzing naar de wisselvalligheid van het leven. De ets is van Hessel Gerrits.

geeft nauwelijks regieaanwijzingen. Voor de duidelijkheid hebben we die toegevoegd.

Opbouw van dit boek

De *Spaanse Brabander* is een toneelstuk in vijf bedrijven: vijf afgebakende gedeelten die vergelijkbaar zijn met de hoofdstukken in een roman. Die bedrijven vormen ook de vijf hoofdstukken in dit boekje. De scène-indeling van Bredero binnen de bedrijven is gehandhaafd. In het stuk worden die scènes ‘tonelen’ genoemd. Op de gele bladzijden staat de tekst van Bredero’s toneelstuk.

Aan ieder van de vijf bedrijven heb-

ben we een aantal thema's gekoppeld. De context-gedeelten op de blauwe bladzijden geven je achtergrondinformatie over de thema's. In de toelichting bij het eerste bedrijf worden het toneelstuk en de auteur Bredero geïntroduceerd. Je krijgt hier ook uitleg over drie literaire middelen die voor het hele toneelstuk van belang zijn: bijzonder taalgebruik, stereotypen en anachronismen. Het tweede bedrijf plaatst twee aspecten van de historische context van Amsterdam op de voorgrond: de stedelijke ondersteuning van armen en zieken, en prostitutie. In het derde bedrijf staat immigratie centraal, een belangrijk thema in het toneelstuk. Het vierde bedrijf geeft informatie over toneelvoorstellingen in de 17de eeuw. In het vijfde bedrijf bespreken we het literaire genre van de *Spaanse Brabander*. Aan het eind besteden we ook aandacht aan de manier waarop wantrouwen en bedrog door het hele toneelstuk verweven zijn en de afloop ervan bepalen.

Kaders geven uitleg over moeilijke woorden en begrippen in het stuk. De rood gedrukte woorden in de tekst en in de toelichting zijn belangrijke begrippen die worden uitgelegd. Je vindt ze terug in de *Begrippenlijst* op pagina 109. Daar kun je gemakkelijk de bladzijde opzoeken waar meer informatie over een bepaald begrip staat. Verder is een beknopte literatuurlijst opgenomen: *Voor wie meer wil weten*. Je kunt deze lijst ook gebruiken bij een werkstuk.

Verwerking van de stof

Achter in het boek staan opdrachten. Ze zijn verdeeld over de vijf hoofdstukken met hun thema's, zodat je iets kunt kiezen wat je interesseert. Ook zijn er vragen die over het verhaal als geheel gaan. Om die te kunnen beantwoorden moet je dus het hele toneelstuk hebben gelezen.

Er zijn drie soorten vragen, bedoeld om verschillende vaardigheden te ontwikkelen. De A-vragen dienen om belangrijke onderwerpen samen te vatten en te controleren of je hebt begrepen wat er staat. De B-vragen toetsen niet alleen het begrip van de stof maar geven je ook de mogelijkheid die toe te passen. De C-vragen zijn bedoeld voor een persoonlijke visie op de stof en een creatieve verwerking ervan waarin jouw bijdrage centraal staat. Met de C-vragen oefen je ook vaak andere onderdelen van het vak Nederlands, zoals spreek- of schrijfvaardigheid, argumentatie en tekstbegrip. Bij opdrachten met een G kun je in een groep samenwerken. Het boekje is ook te gebruiken in combinatie met andere vakken, zoals ckv, drama, economie, geschiedenis en maatschappijleer.

Het is handig om in overleg met je docent één of meer thema's of hoofdstukken te kiezen voor je aan het boek begint, zodat je al tijdens het lezen aan het werk kunt. Spreek met je docent af hoe je de antwoorden inlevert, bijvoorbeeld in een dossier.

1 Een armoedige praatjesmaker stelt zich voor...

Een Spaanse roman

Bredero heeft niet alle gebeurtenissen in de *Spaanse Brabander* (1617) zelf bedacht. Een deel ervan ontleende hij aan de Nederlandse vertaling van de Spaanse **schelmenroman** *Lazarillo de Tormes* (*De kleine Lázaro uit het gebied van de rivier de Tormes*) uit 1554. Er bestond in die tijd nog geen copyright, dus je mocht voorbeelden vrij gebruiken, zoals je zelf wilde. In een schelmenroman is de hoofdpersoon een bijdehante maar goedaardige jongen die een bestaan leidt aan de onderkant van de samenleving. In veel gevallen is de jongen een weeskind dat zonder de bescherming van een normaal gezin opgroeit en van het ene in het andere hachelijke avontuur terecht komt.

Vanaf het eerste moment dat de roman verscheen, smulden de Spaanse lezers van het verhaal over de arme Lázaro die in dienst treedt van slechte en krenterige bazen. De jongen praat met veel **ironie** over zijn ervaringen en bekritiseert de schijnheiligheid en bekrompenheid van zijn meesters. Ironie ontstaat doordat iemand het tegenovergestelde zegt van wat hij meent, en zo de spot drijft met iemand of iets.

De titelpagina van de Spaanse schelmenroman La vida de Lazarillo de Tormes: de sus fortunas y adversidades. M.D.liiij. (Het leven van de kleine Lázaro van Tormes: zijn voor- en tegenspoed. 1554.)

Vaak heeft dat een humoristisch effect. Zo vertelt Lázaro met veel enthousiasme over zijn 'mooie' ervaringen terwijl iedereen weet dat die eigenlijk heel teleurstellend zijn. Zijn wereld bestaat uit honger en overleven. Het derde hoofdstuk van de schelmenroman gaat over de dag dat Lázaro een trotse maar vriendelijke edelman ontmoet. Die edelman, bij Bredero wordt hij 'Jerolimo' genoemd, is zelf ook straatarm en eet van wat Lázaro bij elkaar bedelt. Lázaro beschouwt hem als zijn nieuwe meester. Dit hoofdstuk kiest Bredero uit om er een heel toneelstuk van te maken. De belevenissen van Jerolimo en zijn knechtje Robbeknol (= Lázaro) volgen in grote

lijnen de avonturen van het Spaanse voorbeeld zoals dat in dit hoofdstuk van de roman wordt verteld. Ook Bredero strooit met ironie. Zo laat hij de straatarme edelman Jerolimo over zichzelf opscheppen terwijl Robbeknol zijn meester achter diens rug om belachelijk maakt. Het publiek vond het prachtig.

Een Spaanse Brabander of een Brabantse Spanjaard?

Bredero kende geen Spaans. Hij las de schelmenroman *Lazarillo de Tormes* in een vertaling. Omdat *Lazarillo* in Spanje zo populair bleek, was de roman namelijk in verschillende talen vertaald, waaronder het Nederlands. Die Nederlandse vertaling verscheen in 1579. In de ondertitel van de vertaling wordt reclame gemaakt voor het boek. Het zou de sluwheid van de Spanjaarden laten zien. Iedere Nederlander was daar nieuwsgierig naar in een periode dat zijn land in oorlog was met Spanje, een strijd die bekend zou worden als de **Tachtigjarige Oorlog**. Ook Bredero heeft het erover in de samenvatting van zijn *Spaanse Brabander*, die voorafgaat aan het toneelstuk. Hij begint als volgt:

Onder de weinige Spanjaarden die écht wat kunnen, is de schrijver van de roman Lazarillo de Tormes volgens mij een van de beste. Hij wijst namelijk duidelijk de gebreken van zijn landgenoten aan en bespot die. Bij Jerolimo is dat bijvoorbeeld de hoogmoed. Die eigenschap lijkt Spanjaarden aangeboren. Maar omdat we hier in Amsterdam geen Spanjaard hadden, of liever omdat we geen Spaans begrijpen, hebben we de namen, plaatsen en tijdsomstandigheden vanuit een Spanjaard naar een Bra-

bander overgebracht. Het Brabantse volkje lijkt namelijk nogal op de Spanjaarden.

Ook Bredero's lezers kennen geen Spaans. Daarom maakt hij van de Spanjaard uit zijn brontekst een Brabander, en specifiek een Antwerpenaar. Nou, die verstaan de Amsterdammers wel. De auteur kan via de Antwerpenaar Jerolimo ook de talloze **immigranten** uit de Zuidelijke Nederlanden op de hak nemen, die volgens hem even arrogant zijn als de Spanjaarden. Luister maar naar hun dialect, zegt Bredero. Dat Brabants klinkt ook behoorlijk pronkzuchtig, met al die sjieke Franse **leenwoorden**. Zó werd er volgens hem gesproken in het hertogdom **Brabant**. Dit gebied was een deel van de Zuidelijke Nederlanden en omvatte de drie huidige Belgische provincies Vlaams-Brabant, Waals-Brabant en Antwerpen, de stad Brussel en de tegenwoordige Nederlandse provincie Noord-Brabant.

De belangrijkste stad in dit hertogdom was Antwerpen. Jerolimo komt er net vandaan. Hij is een berooide, katholieke edelman met een Spaans klinkende naam. Zijn vader is een Spanjaard en zijn moeder Nederlands. Met wat hij zegt en doet, en vooral ook met de manier waarop hij het zegt, bluft hij zich een weg door Amsterdam. Welk effect heeft dit gehad op de toeschouwers en lezers in Bredero's tijd? Waarschijnlijk hadden ze weinig sympathie voor die verwaande vent. Maar ze konden ook hard om hem lachen. Wat een poeha! Jerolimo bevestigde het beeld dat de Hollanders hadden van de typische zuiderling: hoogmoedig en pronkzuchtig. Bredero en zijn stadsgenoten kenden

Jerolimo was een Brabander, maar met Spaanse trekjes. Hoe stelde Bredero zich die Spanjaarden voor? Informatie over kleding uit alle windstreken van de wereld kon je in boeken vinden als het Dracht-Toneel (Catalogus met klederdrachten). Dit boek was in 1601 in Amsterdam uitgegeven door de uit Antwerpen gevluchte Zacharias Heyns. Deze afbeelding uit het boek van Heyns toont een 'Spanjaard op de oude wijze', dus een ouderwets geklede Spanjaard.

de vluchtelingen uit Brabant uit hun directe omgeving. In de tijd dat Bredero het stuk schreef, was ongeveer een derde van de Amsterdamse stadsbevolking van Zuid-Nederlandse afkomst.

Waarschijnlijk heeft hij op school ook les gehad van zo'n Brabander, want veel onderwijzers en leraren kwamen uit de Zuidelijke Nederlanden.

Wanneer speelt het verhaal zich af?

In de samenvatting van het stuk vertelt Bredero dat het verhaal zich in een vroegere periode afspeelt, 'tijdens de pestepidemie van meer dan veertig jaar geleden'. Het laat dus het Amsterdam uit de jaren zeventig van de 16de eeuw zien, wanneer die ziekte om zich heen grijpt. De pest vormt ook de donkere achtergrond van armoede en ontbering in het spel, een tijd waarin de Amsterdammers nog naïef blijken te zijn. De personages laten een kleingeestig Amsterdam anno 1570 weerklinken. Alles draait er om geld, geld en nog eens geld. De toeschouwers zien de Amsterdamse kleinburgerlijkheid van lang geleden, een *ander* Amsterdam, dat zich nog moest bewijzen. Een deel van de problemen uit die vroege tijd was inmiddels opgelost. De stad was in de tussenliggende jaren veel groter en rijker geworden, de handel bloeide, en de sociale voorzieningen, zoals de opvang van armen, wezen en bejaarden, waren verbeterd. Amsterdam kende in 1617, toen de *Spaanse Brabander* in première ging, heel veel immigranten, dus daar keek men nauwelijks meer van op. Maar zou in dat jaar dan ook de bekrompenheid en naïviteit van de Amsterdammers tot het verleden hebben behoord? De toeschouwers zullen het graag hebben geloofd.